

AZ ÖRÖKHAGYÓI VÉGAKARAT TISZTESSÉGTÉLEN BEFOLYÁSOLÁSA*

UNDUE INFLUENCE AND WILLS

Pusztahelyi Réka** – Prém Kata Zsófia***

Abstract

This essay deals with the undue influence upon testamentary disposition. We go back to the achievements of the old Hungarian civil law, to the regulatory proposals for a Hungarian civil code (1900-1928), and then we pass over to the rules of the Civil Code (HCC) in force. Despite the existence of the relevant instance in HCC, among the nearly 50 examined cases only a few established the undue influence. Our aim was to reveal which circumstances will be considered in these cases, and which are the conceivable distinguishing marks of the undue influence. However, the restraint of the judicial practice is spurred not only by the difficulty of proving it, but also the respect for the testator's will.

Keywords: undue influence, last will, mental capacity, Hungarian Civil Code, judicial practice, testamentary freedom

Kulcsszavak: tisztességtelen befolyás, végrendelet, cselekvőképesség, Polgári Törvénykönyv, bírói gyakorlat, végrendelkezési szabadság

Bevezetés

Jelen tanulmányuk a bírói értékelést komoly kihívás elé állító, a végintézkedéssel szemben támasztott egyik érvénytelenségi okot, az örökhagyói akarat tisztességtelen befolyásolását járja körül. A témaválasztás apropóját nyújtja a Kúria válogatott döntéseként közzétett BH2020.270. számú határozat, amelynek jelentőségét mutatja az, hogy a kilencvenes évek közepe óta e tényállást értelmező BH publikálásra nem került. Annak ellenére, hogy egyébként az anonimizált határozatok tárából leszűrt egyedi döntések relatíve magas száma egyértelműen igazolja azt a vélekedést, hogy ez a tényállás gyakran szolgál alapjául a végrendelet megtámadásának.

Vizsgálódásunk során egészen visszanyúlunk a régi magyar magánjog vívmányaihoz, a polgári törvénykönyvtervezetek és a Magánjogi Törvényjavaslat vonatkozó szabályához, amely tartalmában nemcsak a hatályos, hanem az 1959-es Ptk. (1959. évi IV. tv., régi Ptk.) előképét

*A tanulmány a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával az NKFI Alapból, a K-124797 számú projekt keretében valósult meg.

** Dr. Pusztahelyi Réka, egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Állam-és Jogtudományi Kar, Civilisztikai Tudományok Intézete, Polgári Jogi Intézeti Tanszék

*** Prém Kata Zsófia, IV. évfolyamos nappali tagozatos joghallgató, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar

is jelentette. Ebből következően a régi Ptk. alapján hozott döntések feldolgozása sem jelentett különösebb problémát. Hacsak az a körülmény nem, hogy a közel 50 döntés között csak kivételesen lelhetünk fel a végrendelet (intézkedés) érvénytelenségét ezen okból kimondó bírósági határozatot, mégha azok indokolása ki-kitér egyes, a tisztességtelen befolyás megvalósultságát alátámasztó, azonban az örökhatyó halála miatt már csak közvetett bizonyítékkal alátámasztható körülményekre.

A bírói gyakorlat visszafogottságát azonban nemcsak a bizonyítási nehézség eredményezi, hanem az örökhatyói végakarát tiszteletben tartása is sarkallja. A végintézkedési szabadság, azaz a halál esetére az egyén vagyónával való szabad rendelkezés, a privátautonómia speciális területe, amely fokozott védelemre érdemes. A végintézkedési szabadság kibontakoztatásához azonban elengedhetetlenül szükséges az örökhatyói akarathatározás meg nem engedett módon történő befolyásolásának, azaz a végrendeletben idegen akarát érvényre jutásának a megakadályozása.¹

Az örökhatyó rendszerint időskorban, hanyatló egészségi és szellemi állapotban tesz végrendelet, vagy korábbi végakarátát másítja meg. Belátási képességének a cselekvőképesség korlátozásához szükséges szintet el nem érő fogyatkozása, illetve az örökhatyónak egészségi vagy mentális okból másoknak kiszolgáltatott volta a társadalom által elítélendő akarathajlítással szemben sérülékennyé teszi. Felmerül tehát a kérdés, hogy ezekben az esetekben mennyiben szükséges az állam részéről további paternalisztikus intézkedés, és amennyiben igen, vajon ezt a tisztességtelen befolyás tényállásának alkalmazása által kell-e megvalósítani.

1. A tisztességtelen befolyás törvényi tényállásának magyarországi története

A tényállás magyar kodifikációs fejlődéséhez a kulcsot Králik Lajos tanulmánya jelenti, aki a Magyar Általános Polgári Törvénykönyv 1900. évi tervezetének 991.§²-ához fűzött véleményét többek között a Jogtudományi Közlöny 1901. évfolyama hasábjain is publikálta.³

Králik hangsúlyozza, hogy az illetlen befolyással szemben védelmet csak az kap, aki befolyás alatt állt, aki bízott, tehát akinek tudatlanságát, félénkségét felhasználta egy „nagyobb intelligencia”. A kényszerítő konkrét tényeket bizonyítani kell, valamint ezeknek ki kell hatni az akaratra és ezt a kihatást (okozati összefüggést) is be kell bizonyítani. Ez az okozati összefüggés sajnálatos módon az életben gyakran titokban marad.

¹ Az akarathatározás meg nem engedett befolyásolását más öröklési jogi szabályok is kivédeni kívánják. Ide sorolhatjuk az egyes összeférhetlenségi szabályokat, úgymint a közreműködő illetve hozzátartozója, továbbá tanú javára szóló juttatás érvénytelenségét, a közvégrendelet tételében közreműködő személy illetve hozzátartozója javára szóló juttatás érvénytelenségét, a végakarát szabad nyilvánítását megakadályozó érdemtelenységhez vezető magatartást, és ide tartoznak a különböző akarathibák (tévedés, megtévesztés, kényszer, fenyegetés) is.

² E paragrafus szerint: „Az a fél, akit a másik család megtévesztés vagy jogellenes fenyegetés által bírt rá a szerződés megkötésére, megtámadhatja a szerződési nyilatkozatát. Harmadik személy által elkövetett ily cselekmény csak úgy szolgálhat alapul a megtámadásra, ha a másik fél a szerződés megkötésekor tudott e cselekményről vagy kellő figyelem mellett tudhatott volna róla, vagy ha a szerződés révén a sértett fél kárával ingyenes előnyben vagy aránytalan nyereségben részesülne.” Tehát, mint látjuk, Králik nem pusztán az örökhatyói végakarát területére szorította le gondolatait.

³ KRÁLIK Lajos: A magyar általános polgári törvénykönyv tervezetének 991.§-ához: Az illetlen befolyás, Jogtudományi Közlöny, 1901/3. szám 17–19.

Előadása szerint a régi magyar magánjogunk ezen vívmánya⁴ az Optk. hatálya idején megmerevedett, egyrészt mert a kódex a megtévesztést és a fenyegetést nagyon is konkrétan értékelte, másrészt pedig nem is fedett le olyan eseteket, ahol a jóhiszeműség és tisztesség követelményét sértő, a bizalomba férköző, azzal visszaélő magatartások jelentkeztek.

Az örökjogban nélkülözhetetlennek tartja Králik ezt az intézményt, mivel a végrendeleteknél, az osztozkodásnál az akaratnak igazán szabadnak, önállónak kell lennie, kiváltképp azért, mert ezen a területen találkozhatunk leggyakrabban a bizalmi visszaélésekkel. *„Csak gondoljunk arra, – írja –, hogy hány végrendelkező tesz igazán végső stadiumában rendet, valamint arra, mily gyakori különösen a mai ideges időben: a dementia senilis, az az állapot, mely gyöngeségeivel szinte kihívja a kapzsi örökséglesőket.”*⁵

Áttérvén az előző századforduló kodifikációs törekvéseinek utolsó állomására, Magyarország Magánjogi Törvénykönyve 1928-as Magánjogi Törvényjavaslatára, annak 1953.§-a már a végrendelet nevesített megtámadási okaként szabályozza tisztességtelen befolyást (az 1913-as tervezet "illetéktelen befolyás" szóhasználatát felváltva), mint az örökjog akaratát alapvetően alakító körülményt.⁶ Itt kell röviden kitérnünk arra a speciális korrekciós eszközre, miszerint: Ha minden kétséget kizáró biztossággal megállapítható, hogy az örökjog a megtámadott téves intézkedés helyett milyen intézkedést akart tenni, az intézkedést ily értelemben kell helyesbíteni. Egyébiránt a tisztességtelen befolyás fogalmát az Mtj. nem kívánja közelebbről megragadni.

Ezt értékelte hiányként Schwartz Izidor a „Magánjogi törvénykönyvünk javaslatának 977.§-ához” c. írásában, aki az alábbi definíciós javaslattal élt, elsősorban az ez okból semmis szerződésre alkalmazva azt: „Tisztességtelen befolyásolás forog fenn, 1. ha egy személy, akiben más személy megbízik vagy aki felette valóságos vagy látható befolyást gyakorol, e bizalmat vagy tekintélyét arra használja, hogy a másiktól előnyöket eszközöljön ki, melyeket ezen bizalom és tekintély nélkül ki nem eszközölhetett volna; 2. ha egy személlyel, akinek értelme aggkor, lelki vagy testi betegség által meg van gyengülve, úgy bánnak, hogy beleegyezését adja valamihez, amihez ezen bánásmód nélkül nem járult volna, noha ez a bánásmód nem emelkedik a kényszerig.”⁷

Szladits Károly szerkesztette Magyar Magánjog hatodik, öröklési jogi kötete a kibontakozó bírói gyakorlatból is ízelítőt nyújt: Egyrészt rámutat arra, hogy a tisztességtelen befolyás miatt a végrendelet csak részben is érvénytelenné válhat, ha a tisztességtelen befolyás nem a végrendelet egész terjedelmére, hanem annak csak egy részére vonatkozik. Továbbá kifejti, hogy az a körülmény, hogy az örökjog más rábeszélése hatására határozza el magát végrendelet tételére és a végrendelet tartalmának meghatározásánál is más tanácsát követi, egymagában nem teszi érvénytelenné a végrendeletet.⁸ És ugyanígy nem tekinthető erkölcsi, lelki kényszernek a rábeszélés, akkor sem, ha heves és tolaakodó módon nyilvánul meg.

Másrészt rögzítette, hogy a tisztességtelen befolyás csak akkor érinti a végrendelet érvényességét, ha az oly mérvű, hogy azzal szemben a befolyásoltnál ellentétes akarat nem is keletkezhetett, vagy ha keletkezett is, az a befolyásoló akaratall szemben nem juthatott érvényre.⁹

⁴ Itt utalt többek között Frank Ignác, Kelemen Imre tanításaira és az 1715. évi XXVII. tc. 3.§-ára: ...És mindenféle csalás és a ravasz fondorlat a melyet a végrendelkezővel szemben gyakran alkalmazni szoktak... [...] mindenkor távol legyen s attól okakodjanak.”

⁵ KRÁLIK: i.m., 19.

⁶ Vö: „amennyiben fel kell tenni, hogy az örökjog az intézkedést különben nem tette volna meg.”

⁷ SCHWARTZ Izidor: Magánjogi törvénykönyvünk javaslatának 977.§-ához, Polgári Jog, 1934/4. szám 225.-226.o.

⁸ TELLER Miksa: A végrendelet hatálytalansága In: Szladits Károly (szerk.): Magyar Magánjog VI. Öröklési jog Grill Kiadó Budapest, 1939. 375. (Az idézett bírói döntés: 2696/1938. J. H. XII. 866.)

⁹ TELLER: i.m., 376. (Az idézett bírói döntés: 3341/1936. J. H. XI. 12.)

Különösen fontos számunkra az a megállapítás is, hogy amíg élők közötti ügylet esetében az a körülmény, hogy a kényszer megszűnése után a jogügyletet hosszabb időn át nem tagadták meg, az fél utólagos jóváhagyásának minősül, addig ezt a végrendeleti intézkedéseknél szabályként kimondani nem lehet. Ha a fenyegetés vagy kényszer bizonyítást nyert, akkor egymagában az a körülmény, hogy az örökhagyó a végrendeletét a kényszerhelyzet megszűnése után hosszabb időn át sem vonta vissza, nem semmisítette meg, nem készített új végrendeletet, az érvénytelen végrendeletet érvényessé nem teszi.¹⁰

Így érkezünk el az 1959-es (régii Ptk.) vonatkozó szakaszához: a 649. paragrafushoz. A megtámadásnak az összes esetben feltétele, hogy az örökhagyó a megtámadási okul szolgáló tények elmaradása esetén a rendelkezést nem tette volna meg. Ezt szubjektíven kell értelmezni, tehát nem az a döntő, hogy az örökhagyó tévedése az általános társadalmi felfogás szerint lényeges-e, hanem, hogy enélkül a kérdéses nyilatkozatot nem tette volna meg. A végrendelet megtámadása körében ugyanis az akarati és nem a nyilatkozati elv érvényesül.

Erre az időszakra már kifejeződött a magyar magánjogi dogmatikában is az az elképzelés, hogy a jogügyletek mögött húzódó érvénytelenségi okok az akarati és a nyilatkozati elv kettősségét követik. A (visszterhes) szerződések érvénytelenségi szabályai mögött álló nyilatkozati elvvel szemben ugyanis, az ingyenes, a családjogi illetve az öröklési jogi ügyletekre az akarati elvet alkalmazzuk¹¹. Ezáltal az öröklési jogi nyilatkozatokra jellemzően nem tekinthetjük irányadónak a Ptk. 6:9. §-ába foglalt utaló szabályt. A végrendeleteknél ugyanis a nyilatkozati elvet alátámasztó érv, a forgalom biztonsága nem játszik szerepet¹²

Ugyanerről számolt be Tóth Lajos is, a Magyar magánjog – Öröklési jog című könyvében „*A végrendelet megtámadhatósága hamarabb beáll, mint valamely ún. forgalmi ügylet megtámadhatósága, mikor ugyanis a forgalom érdekei útját állhatják a megtámadásnak és ezzel útját állhatják annak, hogy az ügyleti akarat a maga valóságában érvényesüljön.*”¹³ A végrendeletet ugyanazokon az alapokon lehet megtámadni, mint az imént említett forgalmi ügyleteket: kényszer, tévedés, megtévesztés alapján, de fontos kiemelni, hogy „*enyhébb tényálladék*” mellett is. Ugyanis a végrendeleti rendelkezést meg lehet támadni, ha az örökhagyót valaki jogellenes fenyegetéssel vagy tisztességtelen befolyással bírta reá az intézkedésre; valamint, ha az örökhagyó tévedett nyilatkozata tartalmában, vagy ilyen tartalmú nyilatkozatot egyáltalán nem akart tenni; valamint, ha az intézkedésre valaminek a téves feltevése vagy valamely meghiusult várakozás indította. Ám mindezekre tekintettel csakis abban az esetben, amennyiben feltehető, hogy az örökhagyó az intézkedést különben nem tette volna meg.¹⁴

A nyilatkozati elv térnyerésének köszönhetően tehát a végintézkedések területén kívül, így elsősorban a visszterhes szerződések köréből az 1959-es Ptk. idejére a tisztességtelen befolyásolás tényállása elhalványult, kikopott. Amíg az 1945 előtti magyar magánjogban a tisztességtelen befolyás a kizsákmányoló ügylettel¹⁵ határos érvénytelenségi ok volt, addig a régi Ptk. hatálybalépése idejére a szerződési jogban az enyhébb tényállások, a kisebb fokú akarathibák fokozatosan eltűnnek, így a kizsákmányoló ügylet is beolvad egyrészt az uzsora, másrészt a feltűnő értékaránytalanság intézményébe. Ezekre tekintettel rendkívül értékesek Ifj.

¹⁰ Uo.

¹¹ WEISS Emília idézi SZÁSZY-SCHWARZ Gusztáv nagy hatású munkáját (Akaratlan szerződés In: Újabb magánjogi fejtegetések 1901.) Vö. Weiss Emília: A szerződés érvénytelensége a polgári jogban. KJK, Budapest, 1969. 87.o.

¹² ANKA Tibor: A Ptk. 7:40.§-hoz fűzött magyarázata In: Osztovits András (szerk.): A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény és a kapcsolódó jogszabályok nagykommentárja, IV. kötet, Budapest, Opten Kft. 2014. 553.

¹³ TÓTH Lajos: Magyar Magánjog – Öröklési jog, Városi nyomda, Debrecen, 1932. 272.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Vö. 1932. évi V. tc. az uzsoráról 9.§ kizsákmányoló ügylet

Szigeti László egyik cikkében tett idevonatkozó megállapításai: „[A] magángazdasági rendszerek abból indulnak ki, hogy a felnőtt, önérdekét védő átlagember józan szerződést fog kötni minden felügyelet és gyámkodás nélkül is, és az állam csak ott vállalja és pótolja az egyén érdekeinek képviselőjét, ahol az egyén nem teljes szellemi és erkölcsi erői, kiskorúság, elmebetegség, elmebetegség, elmebetegség stb. megkívánják. A magángazdasági rendszer emeltyűje, mozgatója, dinamikája az önérdek, a spekuláció és az ennek kielégítését szolgáló szerződési szabadság. Amint a felek szerződési szabadsága helyébe a bíróság ítélete lép, a magángazdasági rendszer emeltyűje eltörik, a mozgás megáll és a szükségletek nem nyernek kielégítést, a régi gazdasági rend tönkretételével és új gazdasági mozgató erők és rendszer hiányában pangás, fejtelenség anarchia keletkezik. (...) A szerződő feleknek szabad a saját előnyüket keresni a másik fél rovására is”.¹⁶

Szigeti László a római jogi kényszer és tévedés kettősének, mint a szerződés megtámadására jogosító akarathibának a modern kor finomabb lélektani felfogásához alkalmazott folytatásának tekinti a tisztességtelen befolyást. Szigeti szerint a magángazdasági rendszer a szerződési szabadság elvén áll vagy bukik, érdeke tehát, hogy a valódi akarat érvényesüljön. Rámutat arra, hogy „az uzsora és a kizsákmányoló ügylet az akarathibában szenvedő ügyletek szabályainak kiterjesztése a tisztességtelen befolyással létrejött ügyletekre, melyeknek azonban tényállásához tartozik, hogy ennek a tisztességtelen befolyásolásnak az eredménye a szolgáltatás feltűnő aránytalanságában jusson kifejezésre. Ezek a szabályok tehát nem a szerződési szabadság megszorításai, hanem annak védelme az akaratnyilvánítás szabadságának biztosítása által”.¹⁷ Megállapításunk tehát az, hogy a szerződési szabadság érvényesülésének záloga az akaratnyilvánítás szabadságának megfelelő biztosítása, amellyel viszont nem ellentétes a tisztességtelen befolyás, mint érvénytelenségi ok arányos kiterjesztésének kívánalma, akár az élők közötti ügyletekre is.

Tisztességtelen befolyás – a jó erkölcsbe ütköző magatartáshoz hasonló, de annak szintjét el nem érő – olyan érvénytelenségi ok, amelyet a magánjog az élők közötti jogügyletek tekintetében – legalábbis kifejezetten – nem ismer, s csak a végrendeletekre nézve tulajdonít neki érvénytelenséget eredményező hatást, írja Anka Tibor,¹⁸ rámutatva arra, hogy a tisztességtelen befolyásolás jelensége az élők közötti ügyletekben is jelentkezhet, legfeljebb más érvénytelenségi ok (pl. jó erkölcsbe ütközés) címkéje alatt. Ugyanezt érzékeltük a BH 2013. 95. döntésben, amely jó erkölcsbe ütközés címen megállapította annak az ajándékozási szerződésnek a semmisségét, amelyet a szellemi leépülése és alkoholizmusa miatt kiszolgáltatott helyzetben lévő ajándékozó a házastársával közösen lakott ingatlanára kötött, azt a helyzetét kihasználó, vele az ajándékozást semmilyen módon nem indokoló kapcsolatban lévő megajándékozottal.¹⁹

Itt kell még hozzáfűznünk, hogy a régi Ptk. változtatott az Mtj. által nyújtott korrekciós eszközön: „Az érvénytelen rendelkezés érvényes lesz, ha azt az örökhatározó utóbb a végrendeletre megszabott alakban jóváhagyja.”²⁰

A tényállás történeti fejlődése utolsó bejegyzéseként rögzítenünk szükséges, hogy az új Ptk. változatlan szövegezéssel vette át a tisztességtelen befolyás tényállását. Vélelmezhetjük tehát a korábbi bírói gyakorlat folytatóságát is.

¹⁶ Ifj. SZIGETI László: Szolgáltatások értékaránya visszatérő szerződésnél, Polgári Jog, 1933/5. szám 251-262., 252.

¹⁷Ifj. SZIGETI László: Szolgáltatások értékaránya visszatérő szerződésnél i.m. 254.

¹⁸ANKA Tibor: A Ptk. 7:40.§-hoz fűzött magyarázata i.m. 557.

¹⁹ A szerzők megjegyzése: a kocsmáros lányával.

²⁰Régi Ptk. 649.§ (2) bek.; új Ptk. ugyanígy: 7:40.§ (2) bek.

2. A tisztességtelen befolyás és azzal érintkező érvénytelenségi okok egy összehasonlító jogi elemzés tükrében

A tisztességtelen befolyás magyar fogalmi megragadását megelőzően érdemes áttekintenünk a legjelentősebb jogrendszerek ehhez hasonló szabályozási megoldásait. Itt kell megjegyeznünk, hogy sokszor a hasonlóság mögött a közös római jogi gyökerek állnak. Továbbá, ahogyan Králik is tette 1901-ben megjelent cikkében, mi is hasonlóképp fordulunk az angolszász equity jogban virágzó undue influence vizsgálatához, legalábbis annak a végrendeletek érvénytelensége körében kibontakozó gyakorlatához.

Annak érdekében, hogy azonosítható legyen a tisztességtelen befolyás, az angol bíróságok kialakítottak egy négy pontból álló „tesztet”:

- a végrendelezőnek fogékonynak kell lennie a befolyásolásra,
- a befolyásoló személynek legyen alkalma ezt a „tevékenységet” kifejtteni,
- a befolyásoló tudata a tisztességtelen befolyásolásra irányuljon,
- a befolyásoló meg tudja valósítani a kívánt eredményt.

Bármennyire nagy népszerűségnek is örvendett ez a „teszt”, sajnos haszontalannak bizonyult; egyes bíróságok úgy fogalmaztak, hogy szinte teljesen értelmetlen.²¹

A bírácnak szembe kellett néznie azzal a nehézséggel, hogy az örökhagyót már nem tudják megnyilatkoztatni, akkori lelkiállapotát már nem tudják felderíteni, tehát közvetett bizonyítékokkal kell alátámasztani a tisztességtelen befolyást. Ebből kiindulva a bíróságok néhány általános szabályt sorakoztattak fel azokra az esetekre, amikor meg lehet állapítani a tisztességtelen befolyást. Figyelembe vették a bizalmi kapcsolatot, az örökhagyó korát és mentális állapotát, és a juttatás indokának rendellenes voltát. (Például a házastársnak, közeli hozzátartozónak szóló juttatások természetesnek, addig egy véletlenszerűen kiválasztott munkatársnak, új ismerősnek rendelt örökség természetellenesnek, abnormálisnak tekinthető.)

Bár jelenleg a francia illetve a német jogrendszer kifejezett tényállásként nem ismeri a tisztességtelen befolyásolás jelenségét, azonban más határos érvénytelenségi okokon keresztül ezen esetekre is kiterjesztik a jogi védelmet.

A tisztességtelen befolyást ezért is rendkívül nehéz elkülöníteni a jó erkölcsbe ütközéstől, kényszer és fenyegetéstől, ezért most tekintsük át bővebben az ún. funkcionális ekvivalenseit a francia és a német jogrendszerek segítségével, Ronald J. Scalise Jr.: Undue influence and the law of wills: A comparative analysis, c. műve alapján.²²

Bár a polgári törvénykönyv megszületésének idejére a római gyökereken nyugó kerítés, a francia Code Civilben azonban megfogalmazásra került, hogy az orvosok, gyógyszerészek és az egészségügyben dolgozók, akik az örökhagyót a halálhoz vezető betegsége során végigkísérték nem részesülhetnek a javukra tett végrendeletből.²³ Ennek az a magyarázata, hogy a súlyos beteg ember az orvosában könnyen láthat „megmentőt”, akit nem mer visszautasítani, akinek nem mer nemet mondani. Másik oldalról megközelítve az az orvos, aki részt vesz a beteg kezelésében, könnyen megnyerheti bizalmát, különösen azért mert az orvostól várja a gyógyulást.

A német Bürgerliches Gesetzbuch úgy rendelkezik, hogy „a jó erkölccsel ellentétes jogügylet semmis”²⁴. A vonatkozó szakasz második bekezdése tovább halad: Különösen az a

²¹ Ronald J. SCALISE Jr.: Undue influence and the law of wills: A comparative analysis. Duke Journal of Comparative & International Law Vol 19., 2008. 55. skk.

²² SCALISE Jr.: Undue influence and the law of wills: i.m.

²³ Code Civil 909. §

²⁴ Bürgerliches Gesetzbuch 138.§

jogügylet semmis, amelyen keresztül valaki kihasználja egy másik személy szorult helyzetét, tapasztalatlanságát, ítélőképességének hiányosságát vagy jelentős akaratgyengeségét, vagy lehetővé teszi egy harmadik fél számára, hogy pénzbeli előnyöket ígérjen vagy nyújtson egy olyan szolgáltatásért, amely a szolgáltatással szemben észrevehetően aránytalan.²⁵ Ilyen eset előállhat akkor, amikor valaki a szakmai pozícióját használja fel, például egy orvos visszaél szakmai helyzetével és szeretné meggyőzni idős betegét, hogy végrendelkezzen a részére is. A BGB is kifejezetten tilalmazza a végrendelkezéseket az idősothonok ápolói, munkatársai számára. A bíróságnak az előbbi tilalommal három célja volt:

- megvédeni az idős és sebezhető embereket a pénzügyi kizsákmányolástól,
- megvédeni az idősek otthonát attól, hogy az ott lakók pénzügyi helyzetükre tekintettel megkülönböztetett bánásmódban részesüljenek,
- megvédeni az ott lakók végrendelkezési szabadságát.

Az angol joggyakorlatban hosszú évtizedeken át a tisztességtelen befolyás nem vált el a kényszer, fenyegetés fogalmától. A XX. században a jogi tankönyvekben még az a tanítás élt, miszerint ahhoz, hogy valaki tisztességtelen befolyást kövessen el, muszáj alkalmaznia valamilyen kényszert, ami megvalósulhat tényleges erőszakban, de akár passzív magatartással is. Habár az 1920-as években a kényszer, fenyegetés és a tisztességtelen befolyás még mindig egy kategóriába tartoztak, a befolyásolás kezdett kiválni közülük, mivel elismerték, hogy tisztességtelenül befolyásolni valójában az elmét, az akaratot lehet.²⁶

Az amerikai jog szerint e két fogalomnak – a végrendeletekkel összefüggésben – olyan mértékűnek kell lennie, hogy elpusztítsák a szabad akaratot. Majd ez előbbi meghatározás később átfogalmazásra került. Az új meghatározás szerint, ahhoz, hogy egy jogi aktus az amerikai jog szerint kényszernek minősüljön, olyan jogellenes cselekménynek kell lennie, amiből egyértelműen kiderül, hogy a fél a rendelkezését egyébként nem tette volna meg.

Bár a francia és német jog egyaránt tartalmaz a kényszerhez hasonló fogalmakat, de pontosan egyik sem határozza meg. A francia jog úgy tartja, hogy a végrendeletet meg lehet semmisíteni, ha azt kényszer vagy fenyegetés hatása alatt tették, ám náluk ez a kényszer sokkal szélesebb körű, mint az amerikai jogrendszerben. A Code Civil úgy határozza meg az erőszakot, mint a személy jelentős sérüléstől való félelmét akár a személyében, akár a „szerencsében”. Ez a fogalom természetesen magába foglalja a személy elleni fizikai erőszakot, valamint a személy vagyontárgyai, vagy bizonyos harmadik személyek elleni erőszakot. Általában fizikai erőszakról beszélünk, ám nem kizárt a lelki abúzus alkalmazása sem. A francia Cour de Cassation egyik döntésében úgy határozott, hogy a végrendeletet meg lehet semmisíteni, ha egy idős, gyenge, beteg, bénult végrendelezőt azzal fenyegetnek, hogy csak abban az esetben folytatják tovább az ápolását, ha örökségben részesíti őket. A szülőktől való „tiszteletteljes” félelem nem eredményezi a végrendelet megsemmisítését, ez nem tartozik a kényszer vagy fenyegetés fogalma alá. Ám abban az esetben, amikor az édesapa annak érdekében, hogy fia beleegyezzen egy szerződésbe azzal fenyegetőzött, ha nem teszi, akkor megsemmisíti az összes vagyonát, ez már kimeríti a szóban forgó fogalmakat. A francia büntetőjog is nagy szerepet játszik a kényszer és fenyegetés elleni „küzdésben”. A Code Penal három év szabadságvesztéssel bünteti azt, aki valaki korából-, betegségéből-, fizikai vagy mentális fogyatékoságából-, várandósságából fakadó tudatlanságát, gyengeségét, sebezhetőségét kihasználva olyan nyomást gyakorol az adott személyre, olyan technikákat alkalmaz, ami

²⁵Bürgerliches Gesetzbuch 138.§ (2) bekezdés: észrevehető a rokonság a korábbiakban említett kizsákmányoló ügylettel.

²⁶SCALISE Jr.: i.m. 53.

súlyosan befolyásolja az ítélőképességét, annak érdekében, hogy valamit megtegyen vagy valamitől tartózkodjon.²⁷

A német jogban is hasonló a koncepció, ők a fenyegetésre a „Drohung” kifejezést használják. Csakúgy, mint a francia jogban ez a fajta erőszak legtöbbször a szerződések esetében fordul elő. A fenyegetés jogellenes, ha:

- a fenyegető eszközök törvénytelenek,
- ha a fenyegetéssel kívánt eredmény kifogásolható,
- az alkalmazott „eszközök” és a végkifejlett közötti kapcsolat eredményezi a jogellenességet.

Az utóbbi pontra példa lehet az az eset, amikor a házvezetőnő azzal fenyegeti az örökgyó, hogy felmond, amennyiben nem tesz az ő javára szóló végrendeletet. Ebben az esetben az alkalmazott eszköz és a végkifejlett, a cél közötti kapcsolat eredményezi a törvényteleniséget. Ellenben az örökségre vonatkozó egyszerűbb, bár tovakodó kívánságok nem jogszerűtlenek.²⁸

3. A tisztességtelen befolyásolás és a mentális állapot összefüggései

A tisztességtelen befolyás és az örökgyó mentális állapota rendkívül szorosan összefonódó körülmények. Egyértelműen megállapítható, hogy az az egyén, aki mentálisan egészséges és kognitív képességei fejlettek, kevésbé vagy egyáltalán nem befolyásolható, szemben azzal a személlyel, aki ezen képességekkel nem vagy csak részben rendelkezik. A bírói gyakorlat is rámutatott arra, hogy nagyobb számban sikerül tisztességtelenül befolyásolni azokat az örökgyókat, akiknek kognitív képességei gyengébbek.

A kor előrehaladtával meginduló szellemi fogyatkozás akarathatározásában jelentősen korlátozza, és a nyereszkedő, tisztességtelen külső akarattal szemben sérülékennyé, védtelenné teszi a végrendelezőt. A legteljesebb körben biztosítani kell azonban a végintézkedési szabadságot, mint az önrendelkezési jog gyakorlásának egyik formáját, amely a szabad akarathatározáson alapul. Ha a végrendelező nem áll cselekvőképességet részlegesen korlátozó gondnokság alatt, a cselekvőképessége mellett szóló vélelem folytán²⁹ csökkenő belátási képessége ellenére szabadon végrendelezhet, végrendelete csak cselekvőképtelen állapota miatt lesz érvénytelen. Ellenben, ha már cselekvőképességében a végintézkedéseket illetően részlegesen korlátozták, akkor a Ptk. 7:14.§-a alapján kizárólag közvégrendeletet tehet.

4. Tisztességtelen befolyás fogalmi megragadása a bírói gyakorlatban

A szakirodalom szerint tisztességtelen befolyásnak minősül az olyan meg nem engedett aktív vagy passzív magatartás (hízélgés, testi vagy szellemi gyengeség kihasználása), mely a társadalom erkölcsi megítélése szerint alkalmas arra, hogy az örökgyó a tények helyes értékelésén alapuló, valóságos végrendelezési akarattól eltérő végintézkedés tételére készítse. A hangsúly tehát a befolyás meg nem engedett voltán és annak következtében, az örökgyó akarathatározásának teljes átfordításán van. A tisztességtelen befolyás ezáltal a végakarati nyilvánítása okának a felderítését teszi lehetővé. Egyrészt mérlegelni szükséges, hogy másnak a rábeszélésére határozta el magát a végrendelezésre, illetve annak tartalmát más

²⁷SCALISE Jr.: i.m. 70.

²⁸SCALISE Jr.: i.m. 73-74.

²⁹Ptk. 2:8.§ (1) bek.

ráhatása folytán alakította ki. Másrészt mérlegelni szükséges, hogy az így kifejezett végakarát lényegében nem az örökgyó saját elképzelése, illetve ha ki is alakult volna saját elhatározása, az a befolyásoló személy akaratával szemben nem juthatott volna érvényre.³⁰

Mindezek alapján a tisztességtelen befolyás megállapításához az alábbi tényezők bizonyítása szükséges: végintézkedéséhez vezető akaratának befolyásolása (1), tisztességtelen módon (2), amely nélkül az adott rendelkezést nem tette volna meg (3) és a végrendekezés utólagos jóváhagyásával sem teszi érvényessé (4).

A tisztességtelen befolyás a végrendeletet részben vagy egészben teszi érvénytelenné attól függően, hogy a szóban forgó cselekmények a végrendelet egész terjedelmére vagy annak csak egy részére vonatkoztak.³¹

A bíróság nem állapított meg tisztességtelen befolyást abban az esetben, amikor a testi fogyatékos örökgyó élete utolsó szakaszában örökösül a segítségére levő hozzátartozóját nevezte meg. A törvényes örökösök kérték a végrendelet érvénytelenségének megállapítását, mert véleményük szerint az örökgyó tisztességtelen befolyás alatt állt. A bíróság megállapította, hogy a beteges, idős örökgyó végakarata arra irányult, hogy vagyonának egy részét egy olyan személy örökölje, aki betegsége során gondoskodott róla. A felek és a tanúk nyilatkozatából megállapítható volt, hogy a végrendelet-alkotást az örökgyó maga kezdeményezte.³²

Témánk legfontosabb kérdése, mit is értünk tisztességtelen befolyás alatt. E fogalom rendkívül tágan értelmezhető, nem alkotható rá törvénybeli, pontos fogalom. Számos bírósági határozat elemzése után kristályosodott ki, hogy mely magatartások vezethetnek tisztességtelen befolyás megállapításához. A bevezetőben is említett BH2020. 270. számú határozat ezek között különösen értékes, mert a tisztességtelen befolyásra mutató külső jelenségeket szinte kivétel nélkül a döntés alapjául szolgáló tényállás felvonultatja.

Az örökgyó még 2004 novemberében írásbeli magánvégrendeletet készített, melyben úgy rendelkezett, hogy általános örököse a férje, amennyiben a férjét túlélne úgy a férje unokaöccse (azaz az I. rendű felperes). A végintézkedés megtételét követően az örökgyó házastársa elhunyt, ezután az I. rendű felperes és családja viselték a gondját.

2006-ban pszichiátriai problémákat állapítottak meg nála. Állapota fokozatosan romlott, egészen addig, amíg 2009-re a gyámhatóság javasolta az örökgyó cselekvőképességet teljesen korlátozó gondnokság alá helyezését, és minden ügycsoportra kiterjedően ideiglenes gondnok kijelölését.

A kórházból történő elbocsátása után egy idősek otthonában került elhelyezésre, mely otthon a III. rendű alperes vezette, valamint élettársa – IV. rendű alperes – az otthonban szociális munkásként dolgozott és vezetőhelyettesi feladatokat is ellátott.

Az otthonban dolgozó tanúk vallomásából kiderült, hogy attól kezdve, amikor a III. és IV. rendű alperes az örökgyó lakását meglátták, valamint tisztába kerültek a vagyoni viszonyaival, másként bántak vele: például rendszeresen kivitték az örökgyót az idősek otthonából (vacsorázni), igyekeztek a bizalmába férközni, az örökgyó kitüntetett figyelembe részesült: gyakran a IV. rendű alperes az egész napját vele töltötte, valamint bejárása volt az irodába is. Olyannyira, hogy az idősek otthonában az is elterjedt, hogy „akarnak tőle valamit”.

Az alperesek viselkedéséből megfigyelhető egy bizonyos kontroll az örökgyó felett, ugyanis, amikor látogatók érkeztek hozzá az egyik alperes végig a szobában tartózkodott, mintegy felügyelve a beszélgetést.

Többek között az örökgyó a felperes tudta nélkül, az alperesek segítségével több

³⁰ BACSÓ – PALLÓSI – SÓTHNÉ – SZOLCSÁNSZKY: Az öröklési jog kézikönyve. KJK, Budapest, 1984. 318.

³¹ Uo.

³² Uo. 319.

alkalommal jelentős összeget vett fel a bankszámlájáról, amire látszólag semmi szüksége nem volt, mert minden kiadását a felperes, mint ideiglenes gondnoka rendezte. A bank vezetője az V. rendű alperes volt. A felvett összegek mind az intézmény széfjébe kerültek. A házirend alapján az ellátást igénybevevők pénzének kezeléséről részletes nyilvántartást kell vezetni, ám az örökgyógy vonatkozásában semmiféle nyilvántartás nem állt rendelkezésre.

Az örökgyógy 2010 májusában közvégrendeletet tett, amelyben kijelentette, hogy az eddig tett végintézkedését visszavonja, mert az abban megjelölt örökös (I. rendű felperes) érdemtelené vált az öröklésre. Az alpereseket jelölte meg az új örökösöknek.³³

A bírósági határozat rendelkező része az alábbi elemeket összegzi:

- ha valaki azért, hogy ő vagy az általa támogatott személy a hagyatékából részesüljön
- olyan etikátlan magatartást tanúsít (aktív vagy passzív), amely
- alkalmas az örökgyógy végintézkedési akarata befolyásolására
- alkalmas arra, hogy az örökgyógyt valóságos végrendelezési akaratától eltérő végintézkedés tételére készítse
- ilyen magatartás lehet: ha az adott személy az örökgyógy idős korából és hanyatló egészségi, illetve szellemi állapotából adódó kiszolgáltatott helyzetével visszaélve örökgyógy bizalmába férkőzik, hízeleg neki a korábban megnevezett örökösöt hamis színben tünteti fel, vagy őt lejárató valótlan nyilatkozatot tesz.

A bírói döntések elemzése során az alábbi, e tényezőkre mutató jegyek körvonalazhatják a tisztességtelen befolyást:

- Az alperes az örökgyógyt szándékosan izolálta rokonaitól és barátaitól az utóbbi 2-3 évben
- örökgyógy szellemi – döntésformáló képességeinek gyengülése, testi vagy érzelmi kiszolgáltatottsága; az örökgyógy idős kora, betegségei és állapota miatt elmebeli állapotától függetlenül egyébként is az őt ellátó személy részéről befolyásolható;
- örökgyógy és örökös közötti szoros bizalmi viszony, tartós függőség, kihasználtság;
- az örökös az örökgyógyt a kórházban meglátogatta, elmondta (azzal hitegette), hogy meg fog gyógyulni;
- végintézkedést tartalmazó okirat írásba foglalásában való közreműködés: hirtelen megvalósuló, vagy a befolyásoló által kezdeményezett és általa segített végrendelezés, elutaztatja, költségét állja, közjegyző díját kifizeti, arra sarkallja („Legfőbb ideje, hogy végrendelezze!”), közjegyző közös felkeresése, diktált végrendelet, a végrendelettel kezdeményezése, internetről letöltött végrendeleti minta kitöltése az örökgyógy helyett, annak felolvasása után csak azt mondta, hogy „intézd”, majd aláírta;
- a végintézkedésbe foglalt juttatás rendellenes, aránytalan mértéke illetve szokatlan örökösnevezés vagy indokolatlan juttatás

Ezek közül kizárólag csak egyik vagy másik ok fennállta, a visszafogott bírói gyakorlatban szinte kivétel nélkül nemleges, elutasító ítéletet eredményez.³⁴

³³ További adalékokkal szolgál az esetről beszámoló sajtóközlemény. <https://168ora.hu/itthon/elvarazsolt-vegrendeletek-78815> (2020.12.10.)

³⁴ Ahogyan sem a BH1995. 407.(Az örökgyógy szellemi állapota 1985. évtől kezdődően fokozatosan hanyatlott, és befolyásolhatóvá vált, saját új felesége által), sem a BH1996.152. nem állapította meg (A házi szociális gondozásban részesült örökgyógy a lakásán az alperes önkormányzat alkalmazásában álló körzeti orvos és a gazdasági ügyintéző együttes jelenlétében írásbeli magánvégrendeletet írt alá, amelyben általános örökösévé az alperesi önkormányzatot tette meg, míg törvényes örökösét, az unokáját kizárta az öröklésből).

5. Befejezés

Véleményünk az, hogy a tisztességtelen befolyás jelenlegi bírói gyakorlata a végrendelezési szabadság formális védelmét követő módon, a tisztességtelen befolyás bizonyítási nehézségeibe ütközve nem ad különösebb teret e tényállás érvényesülésének. Bebizonyosodni látszik az az állítás, hogy bár viszonylag gyakran alapozza a felperes a végrendelet megtámadását ezen érvénytelenségi okra, azonban a legtöbbször a bíróságok annak alkalmazását nem látják indokoltnak.

Az örökgyógyó végakaratának tisztességtelen és jelentős torzítása jelentős bizonyítási terhet ró a bíróságra, miközben számolni kell azzal a körülménnyel is, hogy a felperesek minden áron, minden egyes érvénytelenségi okba belekapaszkodva igyekeznek a számukra sérelmes végrendeletet megtámadni.

„A legtöbb haldokló szívesen felkelne az ágyból, hogy szétüssön az örökösök között.” (Krády Gyula)